

“BEHBUDIY IZDOSHLARI” ILMIY VA IJODIY ISHLAR TANLOVI

MAHMUDXO`JA BEHBUDIYNING PEDAGOGIK MEROSIDAN AMALIYOTDA FOYDALANISH IMKONIYATLARI

Hamroyev Shuhrat Eliyevich

*Pedagogika fanlari nomzodi, Shahrisabz davlat pedagogika
instituti kafedra mudiri hamroyev-shuhrat@mail.ru*

Shahina Usmonova Xudoynazar qizi

*Shahrisabz davlat pedagogika instituti Pedagogika
fakulteti 4-bosqich talabasi
Usmonovashahina21@gmail.com*

Annotatsiya: Mahmudxo`ja Behbudiyning hayoti, pedagogik faoliyati hamda ijtimoiy-pedagogik qarashlarini o`rganish-ijtimoiy zaruriyat ekanligi prezidentimiz Sh. M. Mirziyoyev asarlarida metodologik asos sifatida ko`rsatib o`tilgan., Maqolada Mahmudxo`ja Behbudiyning hayoti, pedagogik faoliyati va “Kitobi muntahabi jug‘rofiyai umumiy va namunai jug‘rofiya” (“Umumiy jug‘rofiyadan saylanma kitobi”,) darsligidan boshlang‘ich sinflarda foydalanish imkoniyatlari masalasi yoritib berilgan.

**Kalit so`zlar:** Mahmudxo`ja Behbudi, pedagogik, jadid, pedagogik meros, boshlang‘ich sinf, foydalanish imkoniyatlari.

Annotation: Mahmudhoja Behbudi's life, pedagogical activity and learning social-pedagogical views is considered as a social necessity by our president Sh.Mirziyoyev. It is shown as a methodological basis in the works of president.

The article highlights the life, pedagogical activities of Mahmudhoja Behbudi, and the possibility of using the textbook "Kitobi muntahabi jug‘rofiyai umumiy va namunai jug‘rofiya" ("Selected book from general geography") in primary grades.

Key words: Mahmudhoja Behbudi, pedagogy, modernity, pedagogical heritage, elementary school, possibilities of use.

Аннотация: Жизнь, педагогическая деятельность и изучение социально-педагогических взглядов Махмудходжи Бехбуди президент нашего Ш.Мирзиёев считает общественной необходимостью. Это показано как методологическая основа в трудах президента. В статье освещаются жизнь, педагогическая деятельность Махмудходжи Бехбуди, а также возможность использования учебника «Китоби мунтхаби географияи ва намани география» («Избранная книга из общей географии») в начальных классах.

Ключевые слова: Махмудходжа Бехбуди, педагогика, современность, педагогическое наследие, начальная школа, возможности использования.

Kirish. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh. M. Mirziyoyev “Samarqand-yer yuzining sayqali” mavusidagi ma’ruzasida samarqandlik jadid ma’rifatparvarlarining pedagogik merosiga

“BEHBUDIY IZDOSHLARI” ILMIY VA IJODIY ISHLAR TANLOVI

to‘xtalib- “Samarqand tuprog‘ida voyaga yetgan Mahmudxo‘ja Behbudi, Abduqodir Shakuriy, Hoji Muin, Saidahmad Siddiqiy, biz yig‘ilib turgan mana shu Kattaqo‘g‘on zaminidan yetishib chiqqan Abdulhamid Majidiy singari o‘nlab ma‘rifat fidoyilarining qoldirgan o‘lmas merosi bugungi kunda ham ma‘naviyatimizni yuksaltirish yoshlarimizni milliy va umuminsoniy qadriyatlar ruhida tarbiyalashda muhim manba bo‘lib xizmat qilmoqda”[1],- deb yozganlar.

Demak, jadidlarning hayoti, faoliyati, boy pedagogik merosidan hozirgi kunda ta‘lim –tarbiya jarayonida foydalanish dolzarb vazifadir.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. O‘zbekiston mustaqillikka erishgach, jadidlarning ma‘rifatparvarlik faoliyati va ta‘lim-tarbiya to‘g‘risidagi qarashlari haqida Begali Qosimov “Milliy uyg‘onish”[11], “Milliy uyg‘onish davri o‘zbek adabiyoti” [12] kabi asarlarida jadidchilikni vujudga kelish tarixi, ularning ijtimoiy-siyosiy qarashlari, turkistonlik jadidlarning hayoti, faoliyati, adabiyotshunoslik rivojiga qo‘shgan hissasi, Z.B. Axrarova “Mahmudxo‘ja Behbudiyning pedagogik qarashlari va ma‘rifiy- amaliy faoliyati” mavzusida nomzodlik dissertatsiyasini himoya qilgan [4]. N. Avazov Mahmudxoja Behbudiyning ijodiy merosi muammosini tadqiq qilgan [2], D.A. Axatova esa, Abdurauf Fitratning ma‘rifiy-pedagogik qarashlarini o‘z tadqiqotlarida ochib bergan [3]. R. Barakayev esa “XX asr boshlaridagi o‘zbek bolalar adabiyoti va Abdulla Avloniy ijodi” [5] muammosi bo‘yicha filologiya fanlari nomzodi ilmiy darajasini olish uchun dissertatsiya yozgan, ishni muvafaqqiyatli himoya qilgan. Tarixchilardan M.A. Xudaykulov “Просветительская деятельность джадидов Туркестана (конец XIX -начало XX века) [9] mavzusidagi dissertatsiya ishida XIX asr oxiri XX asr boshlarida Turkiston jadidlarining ma‘rifatparvarlik faoliyati tadqiq qilingan. Irgasheva N.A. “Munavvarqori Abdurashidxonovning ma‘rifiy-pedagogik qarashlari” [7] mavzusi bo‘yicha tadqiqot ishlarini olib borgan. O‘zbek alifbo darsliklarining tarixiy taraqqiyot bosqichlari va didaktik asoslari mavzusida M.E. Inoyatova nomzodlik dislertatsiyasini himoya qilgan. [6], Sh. E. Hamroyev “Jadid ma‘rifatparvarlarining darsliklaridagi badiiy matnlar asosida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini axloqiy tarbiyalash” mavzusida nomzodlik dissertatsiyasini himoya qilgan [14], “Boshlang‘ich sinflarda jadidlar merosidan foydalanish”[13], “Jadidlarning darsliklaridagi badiiy matnlar asosida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini axloqiy tarbiyalash” [15] mavzularida monografiyalar hamda “Boshlang‘ich sinflarda jadidlar merosidan foydalanish” [16] mavzusida o‘quv qo‘llanma chop ettirgan.

Mamlakatimiz mustaqillikka erishgach, yangi usul maktablari, uning tarafdorlari to‘g‘risida kengroq ma‘lumotlar berila boshlandi. Bir qator o‘quv qo‘llanmalariga, darsliklarga kiritila boshlandi. Shunga qaramasdan jadid ma‘rifatparvarlarining pedagogik, ayniqsa, axloqiy tarbiyaga doir asarlaridan umumta‘lim maktablarida, chunonchi, boshlang‘ich sinflarda foydalanish muammosi hali-hanuz yechilganicha yo‘q. Shu sababli, Mahmudxo‘ja Behbudiyning hayoti, faoliyati va pedagogik merosidan boshlang‘ch sinflarda foydalanish imkoniyatlari muammosini o‘rgandik.

“BEHBUDIY IZDOSHLARI” ILMIY VA IJODIY ISHLAR TANLOVI

Nazariy asos. Mahmudxo‘ja 1875-yil 19- yanvar kuni Samarqand yaqinidagi Baxshitepa qishlog‘ida tug‘ilgan. Mahmudxo‘janing otasi Behbudxo‘ja imom - xatiblik bilan shug‘ullangan. Behbudxo‘ja Solihxo‘ja o‘g‘li Ahmad Yassaviy avlodlaridan bo‘lgan. Mahmudxo‘ja 9 yoshga to‘lgach otasi Behbudxo‘ja Solihxo‘ja o‘g‘li vafot etadi. Mahmudxo‘ja tog‘asi Muhammad Siddiq qo‘lida qoladi. Kichik tog‘asi Odil unga arab sarfu nahvini o‘rgatadi, 18 yoshga to‘lgach qozixonada mirzolik qiladi. Mahmudxo‘ja dastlab Samarqand keyin esa Buxoro madrasalarida ta‘lim olgan. Yaxshi ta‘lim va o‘z ustida muttasil ishlash orqali Behbudiy shariatning yuksak maqomlari-qozi, mufti darajalarigacha ko‘tarilgan.

Behbudiy 1899-1900- yillarda Buxorolik do‘sti Hoji Baqo bilan haj safarida bo‘lgan. Safar chog‘ida Kavkaz, Turkiya, Arabiston, Misrni kezib chiqqan. Xaqlarning yashash sharoitlari, urf-odat, an‘analari, ta‘lim sohasidagi farqlarni ko‘rib, yangi maktab (usuli jadid) ochish fikri mustahkamlanib bordi. Behbudiy 1903-yilda Samarqand yaqinidagi Halvoyi qishlog‘ida S. Sidiqqiy, Ajziy, Rajabaminda Abdulqodir Shakuriylar bilan hamkorlikda yangi maktab ochadi. U 1903-1904-yillarda Moskva, Peterburg, 1906-yilda esa Qozon va Ufa, Nijniy Novgorodga boradi. Rossiyada yashovchi musulmonlarning turmush va madaniyatiga bag‘ishlangan qurultoyda Turkistonliklar guruhini boshqaradi. Qozon va Ufadagi yangi usul maktablari bilan tanishadi, tatar ziyolilari bilan aloqani yo‘lga qo‘yadi. Yangi maktablar uchun darsliklar tuzishga kirishadi. «Risoi asbobi savod» («Savod chiqarish kitobi», 1904), «Risoi jug‘rofiyai umroniy» («Aholi geografiyasiga kirish», 1905), «Muntaxabi jug‘rofiyai umumiy» («Qisqacha umumiy geografiya», 1906), «Kitobat- ul atfol» («Bolalar xati», 1908), «Amaliyoti islom» (1908), «Tarixi islom» (1909) kabi kitoblar chop ettiradi. 1908 yilda Shakuriyning Rajabamindagi maktabini Samarqanddagi o‘z hovlisiga qo‘chirib keltiradi. Behbudiy 1911-yilda «Padarkush» dramasini yozdi. Bu birinchi o‘zbek dramasi edi. 3-parda 4-manzarali bu asar mazmunan sodda bo‘lib, o‘qimagan, johil va nodon bolaning o‘z otasini o‘ldirgani haqida edi. Behbudiy bu asar janrini «milliy fojia» deb atagan. Nashr qilishga chor senzurasini yo‘l qo‘ymaydi. «Borodino jangi va Rusiyaning fransuzlar bosqinidan xalos bo‘lishining 100-yillik yubileyi sanasiga bag‘ishlanadi» degan vaj bilan Tiflis (Tbilisi) senzurasidan o‘tkazadi. Drama 1913-yil bosilib chiqqan, ammo sahnaga qo‘yish uchun yana bir yilcha vaqt ketadi. Asar Samarqandda 1914-yil 25-yanvarda sahnaga qo‘yildi. Drama xalqqa kuchli ta‘sir ko‘rsatadi. Abdulla Qodiriy «Baxtsiz kuyov» dramasini shuning ta‘sirida yozgani ma‘lum. «Padarkush» ham janr, ham mazmuniga ko‘ra yangi o‘zbek adabiyotini boshlab bergan asar bo‘ldi. Drama Toshkentda 1914-yil 27-fevralda Avloniyning “Turon” teatr truppasi tomonidan qayta sahnalashtiriladi. 1914-1916- yillarda truppa bu spektaklni Farg‘ona vodiysining barcha shahar va qishloqlarida qo‘ygan va mashhurlikka erishgan.

Behbudiy 1917-yil aprelda «Samarqand» gazetasini chiqaradi. Gazeta o‘zbek va tojik tillarida, haftada ikki marta chop etildi. 45-soni chiqqach, moddiy tanqislik tufayli nashr to‘xtadi. Shu yil 20-avgustdan u «Oyna» jurnalini chiqara boshladi. Haftalik, suratli bu jurnal asosan o‘zbekcha

“BEHBUDIY IZDOSHLARI” ILMIY VA IJODIY ISHLAR TANLOVI

bo‘lib, she‘r, maqola (forscha), e‘lonlar (ruscha) ham berib borildi. Jurnal Kavkaz, Tatariston, Eron, Afg‘oniston, Hindiston, Turkiyagacha tarqaldi.

Behbudiy kitob nashrini ham yo‘lga qo‘yadi. 1913-yilda Fitratning «Bayonoti sayyohi hindi»sini ruschaga tarjima qildirib bostirdi.

Behbudiy 1914-yil 29-mayda ikkinchi marta Arab mamlakatlariga sayohatga chiqadi. Sayohati davomida “Kitobxonai Behbudiya” uchun Istanbul, Misr, Qrim, Kavkaz, Rossiyadan kitoblar, rasm, turli qoliplar (klishe) va boshqa ko‘plab manbalar olib kelishni rejalashtirdi. Bayramali, Ashxobod, Krasnovodsk, Kislovodsk, Pyatigorsk, Jeleznovodsk, Rostov, Odessa shaharlarida bo‘ladi, 8-iyunda Istanbulga keladi. Undan Adrnaga o‘tib, yana Istanbulga qaytadi va 20- iyunda Ismoilbek Gasprinskiy bilan uchrashadi. So‘ng Quddus, Bayrut, Yofa, Xalil ar-Rahmon, Port Said, Shom shaharlarida bo‘ladi. Sayohat xotiralari «Oyna» jurnalida bosilib turadi. Bu «xotiralar» har jihatdan muhim bo‘lib, an‘anaviy tarix memuar janrining XX asr boshidagi o‘ziga xos namunasi edi. Muallif unda yo‘l taassurotlariga, kishilar bilan uchrashuvlarining ibratli tomonlariga keng o‘rin beradi. Qaysi shaharga bormasin, uning tarixi, obidalari, u yerdan chiqqan buyuk zotlar haqida ma‘lumotlar to‘playdi. Turli-tuman millatlar, ularning urf-udumlari, turmush madaniyati bilan qiziqadi. Ayniqsa, din, e‘tiqod asalalariga katta ahamiyat beradi. «Oyna» juralida millat va uning haq-huquqiga, tarixiga, til va adabiyot masalalariga, dunyo ahvoliga doir qiziqarli maqolalar, bahslar berib borilgan. Behbudiy millatning taraqqiysi uchun bir necha til bilishni shart hisobladi. Jurnalning birinchi sonidayoq «Ikki emas, to‘rt til lozim», degan maqola bilan chiqib, o‘zbek, tojik, arab, rus va hatto biror uzoq xorij (mas, fransuz) tilini bilish shart deb hisobladi. Ayni paytda tilning muhofazasi («Har millat o‘z tili ila faxr etar» —1914, № 35), o‘zaro munosabatlari («Til masalasi» — 1915, № 11,12) haqida muhim va zarur maqolalar chop etdi. Behbudiy matbuotimiz tarixida maqolanavis sifatida alohida mavqega ega. Uning hozircha aniqlangan maqolalarining soni 300 ga yetadi. Ular xilma-xil mavzuda. Behbudiy o‘zlikni anglashga katta e‘tibor bergan. «Qabilasini(ng) ismini va yetti otasining otini bilmaydurgonlarni «qulq «marquq» derlar», deb yozadi («Sart so‘zi majhuldur», «Oyna» jur.,1914, № 23). Keyinchali buyuk adib Chingiz Aytmatov manqurt atamasini jahon adabiyotiga olib kirdi.

U 1917- yilning oxiri–1918- yilning boshlarida jadidlar qurgan ilk demokratik davlatchilik namunasi Turkiston muxtoriyatining taqdiri hal bo‘layotgan bir paytda o‘lka xalqlarini birlikka chaqiradi. Behbudiy ijtimoiy-siyosiy ishlarga qizg‘in qo‘shildi. Aslida bu faoliyat 1906 yildan boshlangan. Shu yili «Rusiya musulmonlari ittifoqi»ning Nijniy Novgorodda o‘tkazilgan qurultoyida qatnashgan edi. 1917- Toshkentda bo‘lib o‘tgan Turkiston musulmonlarining qurultoyida ishtirok etib, nutq so‘zladi. U musulmonlar orasidagi har qanday ixtilofga qarshi chiqdi. Behbudiy shu qurultoyda o‘lka musulmonlar sho‘rosining raisi etib saylandi. 1917-yil 26- noyabr kuni Qo‘qonda o‘lka musulmonlarining IV favqulodda qurultoyi ish boshladi. 27- noyabrga o‘tar kechasi «Turkiston muxtoriyati» e‘lon qilindi. Uning g‘oyaviy asoschilaridan biri Behbudiy edi. Muxtoriyat sho‘rolar tomonidan vahshiyona bostirildi. Behbudiy may

“BEHBUDIY IZDOSHLARI” ILMIY VA IJODIY ISHLAR TANLOVI

oyining boshlarida Samarqandga qaytadi. U yerda ko‘p tura olmay Toshkentga keladi. Turkiston sho‘rolar hukumati rahbarlari bilan muzokara olib borishga urinadi, ammo natija chiqmaydi. 1919-yilning erta bahorida mamlakatdan chiqib ketayotganida Shahrisabzda Inqilobiy favqulodda komissiya ayg‘oqchilari ko‘magida Buxoro amirligi odamlari tomonidan qo‘lga olinadi, hamrohlaritürk muallim Naim afandi, Muhammadqul O‘roqboyev va Mardonqul Shohmuhammadzoda bilan birgalikda Qarshida zindonga tashlanadi va qatl qilinadi. Bu voqea Samarqandda bir yildan keyin ma‘lum bo‘ladi. Fitrat, Cho‘lpon, Ayniy va boshqa shoirlar Behbudiya atab marsiyalar yozganlar.

Mahmujxo‘ja Behbudiyni «Kitobi muntaxabi jo‘g‘rofiyai umumiy», to‘liq nomi «Kitobi muntahabi jug‘rofiyai umumiy va namunai jug‘rofiya» («Umumiy jo‘g‘rofiyadan saylanma kitob, 1906») darsligida, «yangi ilmdan bexabar ulamolar»ni dunyoviy va diniy bilimlar o‘rtasiga sun‘iy to‘siq qo‘yish, nodonliklari tufayli islom dinini obro‘sizlantirishda aybladi. Muallif ushbu darsligida: «Agarda jo‘g‘rofiya o‘qumasak, dunyog‘a taraqqiy qilolmaymiz», - deb ta‘kidlaydi.

Muallif ushbu darsligini nashr ettirish uchun 1905-yil 24-avgustda Sankt-Peterburg senzurasidan ruxsat olinib, 1906-yil Samarqandda G.I.Demurov matbaasida chop ettirgan. Darslik 106 sahifadan iborat. Uning dastlabki sahifalarida geografiyaning fan sifatida maydonga kelish tarixi, qadim Turkiston olimlarining bu sohadagi xizmatlari yoritiladi, ularning asarlaridan namunalar keltirilgan. Muallif Shamsiddinbek Somiyning (1850-1904) 6-jildlik mashhur «Qomus ul-a‘lom» va I.Gasprinskiyning «Turkiston ulamosi» kitoblaridagi hujjat va dalillarga suyanib fikr yuritgan. Muallif juda sodda qilib osmon jismlarining joylashishi va harakatini tushuntiradi. «Hukamo qavlicha, Yerni(ng) yumaloqligi alomatlarini» deb nomlangan matnda muallifning o‘z kuzatishlari ko‘proq seziladi. Unda Peterburg, Toshkent vaqti dunyoning boshqa shaharlariga qiyosan berilgan va ikkita jadval ilova qilingan.

Mahmudxo‘ja Behbudiya zamonasidagi mavjud idora usullarini uchga bo‘ladi:

- idorai mustaqalla (monarxiya);
- idorai mashruta (konstitutsiyali parlamentli hokimiyat);
- idorai jumhuriyat (Respublika). Shuningdek u odamlarni oq, qora, qizil va sariq tanlilar deb irq'larga ajratilishini qayd etadi.

Yerning harakati, dunyoning qurilishi haqidagi geliotsentrik tuzilma va uning Yevropa ilmidagi vakillari N.Kopernik, Kepler, G.Galileylar faoliyati haqida to‘xtalib o‘tadi.

Ushbu darslikda muallif: «...Asri hozirgi tashviqoti ila iste‘dodi ojizonamizcha, bataqdiri hay, qadim fan jug‘rofiyaga taalluq ushbu kitobni tahrir va jam‘ aylab, «Muntaxabi jug‘rofiyai umumiy» yod qilib ba‘zi mahalig‘a ta‘rix, riyoziy, muhokamoti diniy, umroniy, siyosiy va andagi kutubi diniyadan bayon va iqtibos girma qildik. Fan to‘g‘risidagi ijmol xulosa va tafsilot turkiy, arabiy, forsiy, rus lug‘atlarig‘a tasnif bo‘lgan o‘ttuz qadar qadim va jadid mo‘tabar nusxa va har guna mazkur lug‘atlardagi» gazit-jarida, atlas, xarita, kurrai mumuttaha, istaticheskii majmuallardan jam‘ va tartib qilingandur»[8] deya ma‘lumot bergan.

“BEHBUDIY IZDOSHLARI” ILMIY VA IJODIY ISHLAR TANLOVI

Darslikda bir sahifa atrofida kirish so‘zi berilgan. Undagi ilk mavzu «Jug‘rofiya» deb nomlanadi.

Bu o‘rinda muallif geografiya so‘ziga ta’rif berib, uni bir necha bo‘limlarga ajratadi. ya’ni «jug‘rofiyai riyoziy», «jug‘rofiyai tabiiy» «jug‘rofiyai tarixiy», «jug‘rofiyai siyosiy», «jug‘rofiyai umroniy» va boshqalar. U geografiyaning ahamiyati to‘g‘risida, darslikning xulosa qismida batafsil to‘xtaladi. «Jug‘rofiya qachon poydo bo‘lgan?» degan sarlavha ostida, mazkur fanning qachon vujudga kelganligi hamda taraqqiyoti haqida ayrim fikrlar bayon etiladi. Ushbu bo‘limda geograf olimlar, ular yaratgan asarlar haqida ma’lumotlar berilgan.

M.Behbudiy osmon jismlari, yerning aylanishi haqidagi ma’lumotlarni bolalar yoshiga mos tilda bayon etishga harakat qilgan. Shuningdek, darslikda geografiyaga oid ko‘plab kitoblar yozilganligi, Abulqosim Ubaydullohning «Kitob al-masolik va-l-mamolik» va «Kitob as-samo» risolalari mavjudligi, ularning fransuz va nemis tillariga tarjima qilingani, geografiyaning rivojiga hissa qo‘shgan olimlar, ularning asarlari, Amerika qit’asining kashf etilishi, dengizlar, bo‘g‘ozlar, Rusiya va Yevropa mamlakatlari, geografiya fanining hamon rivojlanishda ekanligi haqida batafsil ma’lumotlar keltirilgan.

Darslikdagi navbatdagi bo‘limi «Turkiston donishmandlari» deb nomlangan bo‘lib, unda musulmon ulamolaridan Ibn Sinoning lug‘at, mantiq, geografiya, musiqa, axloq, kimyo, abtoli ahkomi nujum, tabiat, hikmat, tib ilmlariga oid yuzlab asarlari borligi, ularning yevropa tillariga tarjima qilinganligi, Badriddin Samarqandiy, Abdurahmon Xorazmiy, Abu Yazid Balxiy, Abduraxmon Marvoziy, Abdurazzoq Hirotiy, Abu Ibrohim Gurgoniy, Sharif Xorazmiy, Ahmad bin Tabib Saraxsiy, Abu Mash’ar Balxiy, Abu Ja’far Xorazmiy, Ahmad Farg‘oniy kabi donishmandlar, ularning qaysi yo‘nalishda ijod qilganliklari haqida ma’lumotlar berilib, ular yashab ijod qilgan sanalar keltirilgan.

Muallif «Jug‘rofiya o‘qumoqni naf’i» sarlavhasi ostida, geografiya ta’limining ahamiyati va uning shaxs taraqqiyotidagi o‘rni haqida fikr yuritadi. U, jumladan, shunday deydi: «... Dunyo odamlarini din va mazhabi, tiriklik va raftori, taraqqiy va tanazzul sababi, yaxshi va yamonliklari, mamlakatlarni tinch va osoyish yo‘zurm va javrg‘a turgoni, xulosa, butun ahvoli dunyoni, podsholarni quvvati, davlati, odamlarini odati, yer yuzini ahvolini bildiradurgon ushbu ilmdur».[8]

Darslikning diqqatga sazovor va o‘sha davr uchun zarur bo‘lgan bo‘limlaridan biri «Jo‘g‘rofiya o‘qumoq musulmonlarga lozimdur» deb nomlangan. Muallif ushbu bo‘limda yerni ho‘kiz shoxi bilan ko‘tarib turganligi haqidagi qarashning noto‘g‘riligi, geografiyani yaxshi o‘rgangan odam uning dumaloq ekanligini bilishi haqida bahs yuritadi. Mazkur bo‘limda muallif Istanbul, Misr, Arabiston, Hindiston, Rossiya kabi mamlakatlarda geografiya fani chuqur o‘rganilishini ta’kidlaydi.

Ma’rifatparvar pedagog ushbu darslikda «Eski va yangi donishmandlar» haqida ham to‘xtalib, “eski donishmandlar” deb qadimgi yunon ulamolari va “yangi” deb yevropa olimlarini aytish lozimligini ta’kidlaydi. O‘zaro qiyoslash asosida ularning yer haqidagi qarashlarini

“BEHBUDIY IZDOSHLARI” ILMIY VA IJODIY ISHLAR TANLOVI

o‘quvchilarga tushuntirib, yevropaliklarning fikrlariga qo‘shilishini qayd etadi. «Yangi hukamolarni so‘zidan namuna» sarlavhasi ostida, yerning quyosh atrofiga aylanishi, yulduzlar yorug‘likni quyoshdan olishi, Mirrix (Mars) planetasi, unda ham tuproq, tosh, o‘t, suv, bulut, yomg‘ir va qor borligi haqida to‘xtaladi. Mazkur o‘rinda muallifning noto‘g‘ri fikr yuritganligini ta’kidlash joizdir. Chunonchi muallif: Marsda odam yashaydi va ularning bilimi bizdan zo‘r, durbin bilan qaralsa, daryolarning suvlari ko‘rinadi,. Mars yerdan olti marta kichik bo‘lib, kecha-kunduz, qish va yozlari bor. 1346-yil Neptun topilgan, uning quyoshdan uzoqligi 4175 mln. chaqirim, deb yozadi. Shuningdek, u darslikda yerning yoshi haqida ham to‘xtaladi.

Darslikdagi «Yer aylanganda ustidagilarni yiqilmasligi» nomli mavzu o‘quvchilar uchun qiziqarli bo‘lib, unda yerning tortishish kuchi haqida fikr yuritiladi.

Navbatdagi mavzu «Atrof 1. Jihoti 2 asliya. Xarita. Plan» deb nomlanib, unda muallif shimol, janub, g‘arb, sharq tomonlari va kompas haqida fikr yuritadi. Xarita bilan ishlash, xaritani yaratish uchun minglab ustodlar, muhandislar, sayyohlar 500 yildan beri o‘lchab, yozib yurganliklari, «miqyos» (masshtab), xarita turlari: xaritai xususiya, xaritai umumiya, xaritai to‘po‘grofiya, xaritai zao‘lo‘jiya, xaritai tabiiyya, xaritai bahriya, xaritai ziroiya, xaritai etno‘grafiya kabilar haqida to‘xtalib o‘tadi, shunday bir necha xaritalar to‘planib kitob shakliga keltirilsa, atlas hosil bo‘lishi uqtiriladi.

Darslikdagi «Hukumat va hukmronlar» nomlangan bo‘limda muallif shunday yozadi: «Yer yuzidagi badaviy va madaniy xalqlarni hukmdor va sardorlari bo‘ladurki, bek, amir, shoh va boshqa ism va lug‘atlar ila ataydurlar... Ovrupo xalqi imperato‘r, qirol, do‘qa, prins, prezident, kenaz va boshqa lug‘atlar ila ataydurlar».

Ushbu bo‘limda muallif Yevropa mamlakatlari qonunlari, turli xalqlar turmush tarzi, podsho va vazirlar, boshqaruv tashkilotlari haqida ham fikr yuritadi.

Darslikda yoritilgan navbatdagi mavzu «Din va odat» deb nomlanadi. Bunda muallif barcha millatlar e‘tiqod qiladigan dinlari, dinlarning bir necha mazhablari, butparastlik, xrestianlik, islom dini haqida fikr yuritadi.

Darslikda «O‘lchak - miqyos, mablag‘ - pul» mavzusi ham yoritilgan bo‘lib, unda fransuz olimlarining ixtirolari, xaritalardagi vertikal va meridian chiziqlar, masshtabni aniqlash yo‘llari haqida fikr yuritilgan.

Muallif Rossiya, Samarqand, Farg‘ona, Toshkent shaharlarining maydoni, ularning qaysi km.meridianda va qaysi km.vertikalda yotishini misollar bilan bayon qiladi.

Darslikda bir qator ilovalar ham mavjud. Masalan: hijratdan 4500- yil oldingi Misr voqealaridan 1906- yildagi Rusiya Davlat Dumasi ochilishigacha bo‘lgan jahon tarixidagi hodisalar sanasi «Ahvoli tarixiyadan namuna» sarlavhasi bilan berilgan. Shuningdek, «Yevropa», «Osiyo», «Afriqo», «Amriqoyi shimoliya», «Amriqoyi janubiya», «Avstraliya», «Mamlakati Rusiya»ning alohida-alohida xaritalari, yer kurrasining yarim sharlari maxsus sahifalarda keltirilgan. Shuningdek, darslikda ko‘rfaz, bo‘g‘oz, daryo va ko‘llarning jug‘rofiy

“BEHBUDIY IZDOSHLARI” ILMIY VA IJODIY ISHLAR TANLOVI

shakllari, tabiat hodisalari, osmon yoritkichlari harakatini tushuntiruvchi turli suratlar, irqnlarni farqlab ko‘rsatuvchi rasmlar ham berilgan[].

1906-yilda «Turkiston viloyatining gazetisi» sahifalarida darslikka taqrizlar beriladi, ayrim taqrizchilar darslikka ijobiy xulosa bersalar, ayrimlari uni qoralaydilar. Jumladan, ushbu gazeta xodimi Mulla Olim, Mahmudxo‘ja Behbudiy kitoblarining tili og‘irligidan shikoyat qiladi.

Bizningcha, “Turkiston jadidlari otasi” deb nom olgan Mahmudxo‘ja Behbudiyning maorif sohadagi xizmatlari g‘oyat katta. U yangi maktablar ochish, bolalar yoshi va psixologik xususiyatlarini hisobga olib, darslik va o‘quv qo‘llanmalar yaratish ishiga rahbarlik qilgan, bu sohada boshqa ziyolilarga ibrat bo‘lgan. U hatto «Behbudiy nashriyoti» nomida nashriyot ochib, unda maktablar uchun darslik hamda o‘quv qo‘llanmalar nashr qildirgan.

M.Behbudiy millatning barkamolligi uchun ilm fan yutuqlarini o‘rgatish zarurligi, ilm-fandan bexabar bo‘lgan xalqning boshqa millatlar tomonidan ezilishini to‘g‘ri ta’kidlagan edi.

Bizga ma’lumki, jadidlar ma’rifatparvarlik, vatanparvarlik, millat kamoli yo‘lida jonbozlik ko‘rsatganlar. Biroq, ularning harakati mazmuni va mohiyati, maqsad va vazifasi o‘sha davrda ham, sovet davrida ham g‘arazli maqsadda talqin qilindi. Markaziy Osiyoda ilk uyg‘onish davri IX-XII asrlarda vujudga kelib, bu asr oralig‘idagi ilmiy-madaniy yuksalish Ma’mun Akademiyasi misolida namoyon bo‘lgan edi. Ikkinchi uyg‘onish davri Temur va temuriylar hukmronlik qilgan yillarga to‘g‘ri keladi, ushbu davrda buyuk davlat qurilishi (Amur Temur saltanati) amalga oshirildi, Mirzo Ulug‘bek tomonidan bunyod etilgan XV asrning buyuk mo‘jizasi rasadxona yorqin yulduz bu davrning ilmiy tafakkurining yorqin namunasi. Oradan IV asr o‘tgach, jadid ziyolilari uchinchi Milliy uyg‘onish jarayonini vujudga keltirdilar. Ular boshqa ijtimoiy-siyosiy fanlar qatori hozirgi geografiya o‘quv fani zarurligini asoslab, bu sohada dastlabki darsliklarni yaratdilar.

M.Behbudiy milliy geografiya ta’limining shakllanishiga munosib hissa qo‘shdi. Uning «Turkiston xaritasi» darsligi va o‘quvchilarga geografiya sohasiga oid bilimlarni o‘qitish zarurligi haqidagi maqolalari muhimdir. M.Behbudiy yaratgan darsliklarning saviyasi o‘sha davr nuqtai nazaridan yuqori, bugungi kunimiz uchun ham muhim didaktik ahamiyatga ega. Zamonaviy darslik yaratish uchun intilayotgan asrimiz metodist olimlari va o‘qituvchilar o‘z amaliy faoliyatlarida mazkur darsliklarda ilgari surilgan ilmiy-metodik yondashuvlardan foydalanishlari maqsadga muvofiqdir. Biroq darsliklarning tili bir qadar murakkab, ularda arabcha, forsi so‘zlarning miqdori nihoyatda ko‘pligi, ayrim so‘zlarni tushunib bo‘lmavligini ham etiborga olish kerak.

Ajdodlarimizning madaniy - ma’naviy va ilmiy-pedagogik merosi qadimiy va boydir. Milliy qadriyatlarimizni anglash, milliy g‘oya va mafkurani xalq ongida shakllantirish hozirgi kunning eng dolzarb vazifalaridan biridir.

Tahlil va natijalar. Tajriba-sinov ishlari Qashqadaryo viloyati Qarshi shahridagi 7-; Nishon tumanidagi 3-; Kasbi tumanidagi 32-; Mirishkor tumanidagi 1-; 2-; 6- umumiy o‘rta ta’lim maktablarida Yangi usul maktabi tarafdorlarining hayoti, faoliyati va asarlari haqidagi bilimlarni

“BEHBUDIY IZDOSHLARI” ILMIY VA IJODIY ISHLAR TANLOVI

o‘zgarib borishini o‘rganish maqsadida o‘quvchilarga og‘zaki-yozma ravishda savollar berildi, qiziqarli savol-javob o‘yinlariga maxsus tayyorlangan savollar kiritildi:

1. Ma’rifatparvar deganda qanday kishini tushunasiz?
2. O‘zbek ma’rifatparvarlaridan kimlarni bilasiz?
3. Quyidagi ma’rifatparvarlarning hayoti, faoliyati haqida nimalarni bilasiz?

Abdulla Avloniy;

Saidrasul Aziziy;

Mahmudxo‘ja Behbudi;

Munavvarqori Abdurashidxonov.

4. Mahmudxo‘ja Behbudiyning qaysi asarlarini uyingizdalar o‘qib yoki aytib berishgan?

5. Mahmudxo‘ja Behbudiyning qaysi asarlari Sizga manzur bo‘ldi? Nima uchun?

6. Mahmudxo‘ja Behbudiyning asarlarini ko‘proq o‘qishni xohlaysizmi? Nima uchun?

Bu anketa savollariga tajriba va nazorat sinf o‘quvchilaridan javoblar olindi. Anketada javoblar uchun mo‘ljallangan joylari bo‘sh qoldirilib, birinchi va ikkinchi sinflarda-og‘zaki, uchinchi va to‘rtinchi sinflarda yozma ravishda javoblar olindi. Javoblarga qarab o‘quvchilarni uch guruhga ajratdik:

I guruhga – ma’rifatparvar so‘zining ma’nosini tushunadigan, unga ta’rif va tavsif bera oladigan; Mahmudxo‘ja Behbudiyning hayoti, faoliyati, asarlarini o‘qigan, oilada muntazam ravishda she’r va hikoyalar o‘qib yoki aytib berilayotgan; Mahmudxo‘ja Behbudiyning pedagogik merosini aniq va ravshan aytib beraoladigan; ularning pedagogik asarlarini ko‘proq o‘qishni xohlaydigan o‘quvchilarni kiritdik.

II guruh – ma’rifatparvar so‘zining ma’nosini umumiy tarzda biladigan, unga aniq ta’rif va tavsif bera olmaydigan; Mahmudxo‘ja Behbudiyning hayoti, faoliyati va asarlari bilan unchalik tanish bo‘lmagan; Mahmudxo‘ja Behbudiyning asarlarini ma’nosini yetarli darajada tushuntirib bera olmaydigan, oilada ota-onalar axloqiy she’r va hikoyalar muntazam aytib yoki o‘qib berilmagan; Mahmudxo‘ja Behbudiyning pedagogik merosidan namunalarni ko‘proq o‘qishni istovchi o‘quvchilarni kiritdik.

III guruhga – ma’rifatparvar so‘zining ma’nosini unchalik ham tushuna olmaydigan, bu so‘zga ta’rif tavsif bera olmaydigan; Mahmudxo‘ja Behbudiyning hayoti, faoliyati va asarlari bilan tanish bo‘lmagan yoki o‘qigan she’r va hikoyalarning ma’no va mazmunini tushuntirib bera olmaydigan o‘quvchilarni; oilada ota-onalari ma’rifatparvarlarning she’r va hikoyalaridan namunalar aytib bermaydigan, lekin Mahmudxo‘ja Behbudiyning hayoti, faoliyati va ayniqsa, axloq-odobga doir asarlarini o‘qishni xohlovchi o‘quvchilarni kiritdik.

1-jadval.

O‘quvchilardan olingan javoblar:

Ko‘rsatkich darajalari	Tajriba sinflari		Nazorat sinflari	
	Tajriba boshida	Tajriba oxirida	Tajriba boshida	Tajriba oxirida

“BEHBUDIY IZDOSHLARI” ILMIY VA IJODIY ISHLAR TANLOVI

	сон и	фо из	сон и	фо из	сон и	фо из	Со ни	Фо из
Yuqori	24	6	261	66	16	4	32	8
O'rta	103	26	95	24	121	30	194	48
Quyi	268	68	39	10	266	66	177	44

Jadvalda ko‘rinib turganidek, nazorat sinflardagi 403-nafar o‘quvchidan tajriba boshida I guruh darajasidagilar miqdori 4-foiz bo‘lsa, tajriba oxiriga kelib 8-foizni tashkil qildi; II guruh darajasidagi o‘quvchilar tajriba boshida 30- foizdan tajriba oxiriga kelib 48-foizga yetdi. III guruh darajasidagi o‘quvchilar 66- foizdan 44-foizga tushdi. Tajriba sinflaridagi 395-o‘quvchidan esa I guruh darajasidagi o‘quvchilar miqdori tajriba boshida 6 -foiz bo‘lsa, tajriba oxiriga kelib 66- foizni tashkil qildi yoki 11- marotabaga oshdi; II guruh darajasidagi o‘quvchilar 26- foizdan tajriba oxiriga kelib 24- foizga tushdi; III guruh darajasidagi o‘quvchilar miqdori 68- foizdan 10- foizgacha kamaydi. Tajriba sinflarida bunday yutuqlarga erishishda, shubhasiz, sinfda o‘tilgan o‘qish, odobnoma, sinfdan va maktabdan tashqari o‘tkazilgan axloqiy mavzudagi suhbatlar, adabiy ertaliklar, kitob ko‘rgazmalari, kitobxonlik konferensiyalari, savol-javob o‘yinlari kabi tarbiyaviy ishlar muhim ahamiyat kasb etdi.

Tajriba-sinovda tajriba sinfida 395-nafar va nazorat sinfida 403- nafar o‘quvchi qatnashgan. Yuqoridagi jadvaldagi foizlarda berilgan ko‘rsatkichlarga asosan quyidagi jadvalni keltiramiz.

2-jadval

O‘quvchilarning axloqiy fazilatlarini o‘zgarib borishi bo‘yicha olingan natijalar

Baho Sinf	O‘quvchil ar soni	O‘zlashtirish ko‘rsatkichlari		
		Yuqori	o‘rta	Quyi
Tajriba sinfi	395	166	154	75
Nazorat sinfi	403	73	173	157

Olingan ma’lumotlarni Styudent-Fisher kriteriyasi asosida matematik-statistik tahlil qilindi.

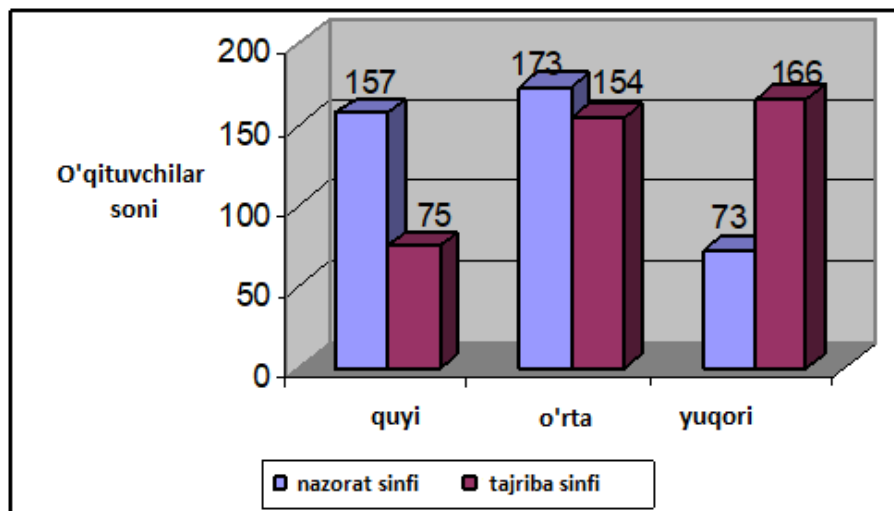
Tajribadan oldingi va keyingi natijalarni mos ravishda 1 va 2- tanlanmalar deb olsak, quyidagi variatsion qatorlarga ega bo‘lamiz.

1-tanlanma X_i : yuqori; o‘rta; quyi;
(tajriba sinfi) m_i : 166; 154; 75.
 $m = 395$.

2-tanlanma Y_j yuqori; o‘rta; quyi;
(nazorat sinfi) n_j 73; 173; 157.
 $n = 403$.

“BEHBUDIY IZDOSHLARI” ILMIY VA IJODIY ISHLAR TANLOVI

Bu tanlanmalarga mos kelgan diagrammani chizamiz:

Rasm. 1. Tajribadan yakunidagi tajriba va nazorat guruhidagi umumiy ko'rsatkichlar diagrammasi

Diagrammada qayd etilgan grafiklaridan anglanadiki, tajriba va nazorat guruhlari uchun tanlanma modal qiymatlari mos ravishda $M_T = 5$ va $M_H = 3$, ya'ni ular orasidagi farq yetarli darajada bo'lib, $M_T > M_H$ ekan. Bu esa, o'z navbatida, bu tanlanmalar uchun mos o'rta qiymatlar ham $X > Y$ shartlarni qanoatlantirishini oldindan ko'rsatadi. Ularni quyidagi formula asosida hisoblaymiz:

$$\bar{X} = \frac{1}{m} \sum_{i=1}^{n=3} n_i x_i = \frac{1}{395} (166 \cdot 5 + 154 \cdot 4 + 75 \cdot 3) = \frac{1}{395} (830 + 616 + 225) = \frac{1671}{395} = 4,2$$

$$\bar{Y} = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^{n=3} n_i y_i = \frac{1}{403} (73 \cdot 5 + 173 \cdot 4 + 157 \cdot 3) = \frac{1}{403} (365 + 692 + 471) = \frac{1528}{403} = 3,8$$

Demak, tajriba guruhi o'rtacha o'zlashtirish nazorat guruhidagidan katta ekan: $X > Y$

Endi har ikki guruh uchun tarqoqlik koeffitsiyentlarini hisoblaymiz. Shu maqsadda dastlab tanlanma dispersiyalarni hisoblaymiz:

$$\begin{aligned} D_m &= \sum_{i=1}^{n=3} n_i (x_i - \bar{x})^2 / (m - 1) = \frac{166(5 - 4,2)^2 + 154(4 - 4,2)^2 + 75(3 - 4,2)^2}{394} = \\ &= \frac{166 \cdot 0,64 + 154 \cdot 0,04 + 75 \cdot 1,44}{394} = \frac{106,24 + 6,16 + 108}{394} = \frac{220,4}{394} \approx 0,56 \end{aligned}$$

“BEHBUDIY IZDOSHLARI” ILMIY VA IJODIY ISHLAR TANLOVI

$$D_{\text{н}} = \sum_{i=1}^{n=3} n_i (y_i - y)^2 / (n-1) = \frac{73(5-3,8)^2 + 173(4-3,8)^2 + 157(3-3,8)^2}{402} =$$
$$= \frac{73 \cdot 1,44 + 173 \cdot 0,04 + 157 \cdot 0,64}{402} = \frac{105,12 + 6,92 + 100,48}{402} = \frac{212,52}{402} \approx 0,53$$

Bu natijalardan oʻrtacha kvadratik chetlanishlarni topamiz:

$$\tau_m = \sqrt{0,56} \approx 0,75 \quad \tau_{\text{н}} = \sqrt{0,53} \approx 0,73$$

Bular asosida har ikki guruh uchun variatsiya koʻrsatkichlarini hisoblaymiz:

$$\delta_m = \frac{\tau_m}{\bar{X}} = \frac{0,75}{4,2} \approx 0,18 \quad \delta_{\text{н}} = \frac{\tau_{\text{н}}}{\bar{Y}} = \frac{0,73}{3,8} \approx 0,19$$

Agar statistik alomatning qiymatdorlik darajasini $\alpha = 0,05$ deb olsak, u holda Laplas funksiyasi jadvalidan statistika uchun kritik nuqta $t_{\text{кр}}$ ни

$$\Phi(t_{\text{кр}}) = \frac{1-2\alpha}{2} = \frac{1-2 \cdot 0,05}{2} = \frac{0,9}{2} = 0,45$$

tenglikdan aniqlaymiz: $t_{\text{кр}} = 1,67$. Bundan baholashning ishonchli chetlanishlarini topsak:

$$\Delta_m = t_{\gamma} \cdot \frac{D_m}{\sqrt{m}} = 1,67 \cdot \frac{0,56}{\sqrt{395}} = \frac{1,67 \cdot 0,56}{19,87} = \frac{0,9352}{19,87} \approx 0,05$$

ga teng, nazorat guruhida esa:

$$\Delta_n = t_{\gamma} \cdot \frac{D_n}{\sqrt{n}} = 1,67 \cdot \frac{0,53}{\sqrt{403}} = \frac{1,67 \cdot 0,53}{20,07} = \frac{0,8851}{20,07} \approx 0,04$$

ga teng. Topilgan natijalardan tajriba guruhi uchun ishonchli intervalni topsak:

$$\bar{X} - t_{\gamma} \cdot \frac{D_m}{\sqrt{m}} \leq a_x \leq \bar{X} + t_{\gamma} \cdot \frac{D_m}{\sqrt{m}}$$

$$4,2 - 0,05 \leq a_x \leq 4,2 + 0,05$$

$$4,15 \leq a_x \leq 4,25$$

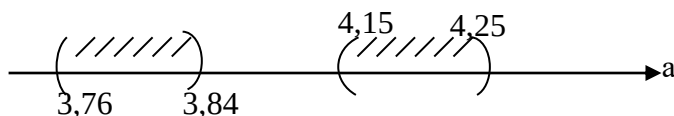
nazorat guruhi uchun ishonchli interval:

$$\bar{Y} - t_{\gamma} \cdot \frac{D_n}{\sqrt{n}} \leq a_y \leq \bar{Y} + t_{\gamma} \cdot \frac{D_n}{\sqrt{n}}$$

$$3,8 - 0,04 \leq a_y \leq 3,8 + 0,04$$

$$3,76 \leq a_y \leq 3,84$$

Buni geometrik tasvirlasak:

Demak, $x=0,05$ qiymatdorlik darajasi bilan aytish mumkinki, tajriba guruhida oʻrtacha baho nazorat guruhidagi oʻrtacha bahodan yuqori boʻlar ekan.

Yuqoridagi natijalarga asoslanib tajriba-sinov ishlarining sifat koʻrsatgichlarini hisoblaymiz.

Bizga maʼlum $\bar{X}=4,2$; $\bar{Y}=3,8$; Δ_m ga teng.

Bundan sifat koʻrsatgichlari:

$$K_{yc\sigma} = \frac{(\bar{X} - \Delta_m)}{(\bar{Y} + \Delta_n)} = \frac{4,2 - 0,05}{3,8 + 0,04} = \frac{4,15}{3,84} = 1,08 > 1;$$

$$K_{\sigma\sigma} = (\bar{X} - \Delta_m) - (\bar{Y} - \Delta_n) = (4,2 - 0,05) - (3,8 - 0,04) = 4,15 - 3,76 = 0,39 > 0;$$

Olingan natijalardan oʻqitish samaradorligini baholash mezoni birdan kattaligi va bilish darajasini baholash mezoni noldan kattaligini koʻrish mumkin. Bundan maʼlumki, tajribadan keyingi koʻrsatgich tajribadan oldingi koʻrsatgichdan yuqori ekan. Demak, oʻquvchilarning Mahmudxoʻja Behbudiyning hayoti, faoliyati va pedagogik merosini oʻrganib borish jarayoni boʻyicha oʻquvchilar bilan olib borilgan tajriba-sinov ishlari yuzasidan olingan natijalar samardor ekan.

Tajriba oxiriga kelib oʻquvchilarning javoblari tajriba guruhlarida tez oʻsishni koʻrsatsa, nazorat guruhlarida bu holni koʻrmaymiz. Bu tajriba oʻtkazish metodikasi toʻgʻri tanlanganligini, tajriba natijalari samarali boʻlganligini koʻrsatadi.

Oʻquvchilarning Mahmudxoʻja Behbudiyning hayoti, faoliyati va pedagogik merosini oʻrganib borish jarayoni darajalari birinchi bosqichda-nazorat guruhlar oʻquvchilarining savollarga yuqori, oʻrta, quyi darajalarida 10,6; 35; 54,4 foizni tashkil qilgan boʻlsa, tajriba guruhlarida bu miqdor 10,3; 35,7; 54 foizdan iborat boʻlgan edi. Ikkinchi bosqichda-nazorat guruhlar oʻquvchilarining savollarga javoblari yuqori, oʻrta, quyi darajalar boʻyicha 18,1; 42,9; 39 foizni tashkil qilgan boʻlsa, tajriba guruhlarida 42; 39; 19 foizdan iborat boʻldi. Tajriba natijalari biz tanlagan tadqiqot metodikasi toʻgʻri, samaraliroq ekanligini koʻrsatdi.

Xulosa va takliflar. Olib brogan ishlarimiz natijasida quyidagi **xulosalarga** kelindi:

1. Tadqiqot muammosiga doir mavjud ilmiy-nazariy manbalarni tahlil etish, Mahmudxoʻja Behbudiyning hayoti, faoliyati va pedagogik merosidagi gʻoyalarni oʻrganish pedagogika fani va taʼlim amaliyoti uchun dolzarb vazifalardan biri ekanligini koʻrsatdi.

2. Tadqiqotni bajarish jarayonida biz qoʻllagan pedagogik ilmiy-tadqiqot metodlari majmui – Mahmudxoʻja Behbudiyning hayoti, faoliyati va pedagogik merosini oʻrganib, tahlil etish,

“BEHBUDIY IZDOSHLARI” ILMIY VA IJODIY ISHLAR TANLOVI

taʼlim jarayoni samaradorligini oshirishga imkon beradigan xilma-xil didaktik materiallar toʻplashga imkon berdi.

3. Jadid maʼrifatparvarlari, chunonchi, Mahmudxoʻja Behbudiyning hayoti, faoliyati va u yaratgan darsliklar xalqimizning urf-odat, anʼana va qadriyatlariga shuningdek, Sharq va Yevropa pedagoglarining ilgʻor gʻoyalari asoslangan.

4. Darslar jarayonida jadid maʼrifatparvarlarining, chunonchi M. Behbudiyning hayoti, faoliyati va pedagogik asarlarini oʻrganishda zamonaviy pedagogik texnologiya va interfaol metodlarni qoʻllash taʼlim-tarbiya samaradorligini oshirishda muhim omil ekanligi aniqlandi.

5. Boshlangʻich sinf oʻquvchilariga taʼlim-tarbiya berishda sinfdan tashqari tarbiyaviy tadbirlarni tarixiylik prinsipi asosida tashkil qilish, unda jadid maʼrifatparvarlari, chunonchi, M. Behbudiyning hayoti, faoliyati va pedagogik asarlaridan foydalanish zarur.

6. Maqolani yozishdan koʻzlangan maqsadlarga erishildi, ishda belgilangan vazifalar bajarildi.

Takliflar. Maqolani yozish uchun olib borilgan pedagogik ilmiy-tajriba ishlari natijalariga asoslanib – 1. Darslik mualliflariga quyidagi tavsiyalarni berish lozim deb topdik:

- M. Behbudiyning hayoti, faoliyati va «Risoi asbobi savod» («Savod chiqarish kitobi», 1904), «Risoi jugʻrofiyai umroniy» («Aholi geografiyasiga kirish», 1905), «Muntaxabi jugʻrofiyai umumiy» («Qisqacha umumiy geografiya», 1906), «Kitobat- ul atfol» («Bolalar xati», 1908), «Amaliyoti islom» (1908), «Tarixi islom» (1909) kabi asarlaridagi shʼer va hiokoyatlardan namunalarni tuzish jarayonida foydalanishlari lozim;

- darslik mualliflari maʼrifatparvar pedagoglarning asarlaridan foydalanishda hikoya va sheʼrlarni hozirgi oʻzbek adabiy tiliga oʻgirib, boshlangʻich sinf oʻquvchilarni yoshi, bilim darajasiga moslab, davlat taʼlim standarti va “Boshlangʻich taʼlim konsepsiyasi”da koʻrsatib berilgan yoʻl-yoʻriqlarga muvofiq qayta ishlab chiqib darsliklar mazmuniga kiritishlari lozim.

2. Boshlangʻich sinf oʻqituvchilariga:

- tizimli va texnologik yondoshuvlar, ilgʻor pedagogik texnologiyalar haqidagi gʻoyalarga asoslanib mashgʻulotlarni oʻtishlari mumkin. Chunki, zamonaviy pedagogik texnologiya asosida oʻtilgan darslar samarali natijalar berishi maqolani yozish olib borilgan ilmiy-tajribada isbotlandi;

-maqolada koʻrsatib berilgan Behbudiyning hayoti, faoliyati va pedagogik asarlaridan amaliyotda foydalanishlari mumkin.

3. Ota-onalarga:

- quruq gap-soʻz, nasihatvozlikdan koʻra Behbudiyning hayoti, faoliyati va pedagogik asarlaridan foydalanib, aniq dalil va misollar orqali bolalarni shuuriga taʼsir etishlari kerak;

- Behbudiyning hayoti, faoliyati va pedagogik asarlarini oʻqib yoki aytib berishlari, mustaqil mutolaa qilishga tavsiya etishlari zarur.

“BEHBUDIY IZDOSHLARI” ILMIY VA IJODIY ISHLAR TANLOVI
FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO`YXATI:

1. Mirziyoyev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. – Toshkent: : “O‘zbekiston”, NMIU. 2017. – 488 b.
2. Авазов Н. Маҳмудхожа Беҳбудийнинг ижодий мероси. Пед. фан. номз. илмий даражасини олиш учун бажарилган дисс. –Тошкент: 1995, – 217 б.
3. Ахатова Д.А. Абдурауф Фитратнинг маърифий-педагогик қарашлари. Пед. фан. номз. илмий даражасини олиш учун ёзилган дисс. ... –Тошкент: 1998, – 163 б.
4. Ахрарова З.Б. Маҳмудхўжа Беҳбудийнинг педагогик қарашлари ва маърифий Амалий фаолияти. Пед. фан. номз. илмий даражасини олиш учун ёзилган дисс. ... – Тошкент: 1997, – 195 б.
5. Баракаев Р.ХХ аср бошларидаги ўзбек болалар адабиёти ва Абдулла Авлоний ижоди. Филол. фан. номз. илмий даражасини олиш учун ёзилган дисс. ... автореф.. – Тошкент: 1994. – 24 б.
6. Иноятова М.Э. Ўзбек алифбо дарсликларининг тарихий тараққиёт босқичлари ва дидактик асослари. Пед. фан. номз. илмий даражасини олиш учун ёзилган дисс. ... – Тошкент: 2000. – 186 б.
7. Иргашева Н.А. Мунавварқори Абдурашидхоновнинг маърифий-педагогик қарашлари. Пед. Фан. номз. илмий даражасини олиш учун ёзилган дисс. ... – Тошкент: 1997. – 169 б.
8. Маҳмудхўжа Беҳбудий. Танланган асарлар. – Тошкент: Маънавият, 1997. – 216 б.
9. Худайкулов М.А. Просветительская деятельность джадидов Туркестана (конец XIX -начало XX века). Дисс. ... канд. ист. наук. – Ташкент: 1995. – 148 б.
10. Ўзбек педагогикаси антологияси. 1-жилд. /Таҳрир ҳайъати М. Хайруллаев ва бошқалар. Тузувчи-муаллифлар: Ҳошимов К., Очилов С., – Тошкент: Ўқитувчи, 1995. – 464 б.
11. Қосимов Б. Миллий уйғониш. Т.: «Маънавият», 2002, -400 б.
- 12 . Қосимов Б., Юсупов Ш., Долимов У. ва бошқалар. Миллий уйғониш даври ўзбек адабиёти. Т.: «Маънавият», 2004, -464 б.
13. Hamroyev Sh. E. Boshlang'ich sinflarda jadidlar merosidan foydalanish.Monografiya. Qarshi:"Fan va ta'lim", 2021, -216 b.
14. Ҳамроев Ш.Э. Жадид маърифатпарварларининг дарсликларидаги бадий матнлар асосида бошланғич синф ўқувчиларини ахлоқий тарбиялаш. Пед. Фан. номз. илмий даражасини олиш учун ёзилган дисс. ... – Тошкент: 2009. – 169 б.
15. Ҳамроев Ш.Э., Каримов Б. П., Мухаммадиев Ш. М. “Жадидларнинг дарсликларидаги бадий матнлар асосида бошланғич синф ўқувчиларини ахлоқий тарбиялаш” Монография. Қарши:"Фан ва таълим", 2021, -186 б.
- 16.Hamroyev Sh. E. Boshlang'ich sinflarda jadidlar merosidan foydalanish. O`quv qo`llanma.. Qarshi:"Intellekt", 2023, -286 b.